

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Статтю присвячено вивченню психологічних особливостей формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Проаналізовано основні завдання формування педагогічної компетентності майбутнього фахівця початкової освіти, описано її ключові компоненти.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, навчальна діяльність, учитель початкових класів, учень початкових класів.

The article is devoted the study of psychological features of forming of professional competence of future teachers of initial classes. The basic tasks of forming of pedagogical competence of future specialist of primary education are analysed, it is described key components.

Keywords: kompetentnisiy approach, competence, jurisdiction, educational activity, teacher of initial classes, student of initial classes.

На початку третього тисячоліття поглиблюються та прискорюються загальносвітові соціально-економічні, політичні, соціокультурні процеси, які визначають розвиток людства на сучасному етапі його життєдіяльності. Глобальні суспільні зрушення мають систематичний, швидкий, незворотний характер. Вони зумовлені науково-технічним прогресом, швидкою інформатизацією та комп'ютеризацією, демократизацією суспільного життя у більшості країн світу.

Найбільш відповідальною в цих умовах є роль освіти. Саме освіта має безпосередній та найбільший вплив на особистість і суспільство.

Педагогічна компетентність учителя – це єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності. Проблема педагогічної компетентності цікавила багатьох науковців.

Поняття «компетентність» є системним утворенням, зокрема слід виокремити підхід, запропонований відомим британським психологом Дж. Равеном. На його переконання, компетентність – це специфічна здібність, необхідна для ефективного виконання в конкретній предметній сфері, яка охоплює фахові знання, предметні навички, способи мислення, також розуміння відповідальності за свої дії [1, 6].

Компетентнісний підхід у визначенні цілей і змісту загальної освіти не є новим, оскільки орієнтація на засвоєння умінь і способів діяльності, узагальнення способів діяльності визнавалися В. Давидовим, І. Ле-

рнером, В. Лозовою, В. Красєвським, В. Онищуком, В. Паламарчук, М. Скаткіним та іншими вченими.

У психолого-педагогічній літературі широко використовуються «компетентність» і «компетенція». У ці поняття вкладається різний зміст, що, безумовно, утруднює теоретичну розробку питання і організацію практичної роботи щодо оцінки професійної компетентності.

Мета статті – вивчити поняття педагогічної компетентності вчителя початкових класів, визначити можливості формування психологічних аспектів професійно-педагогічної культури студентів.

У процесі аналізу наукових джерел ми натрапили на визначення, які характеризують компетентність як володіння знаннями, уміннями, навичками: компетентність – володіння знаннями, які дають змогу судити про щось, висловлювати важливу, авторитетну думку.

Посилаючись на міжнародний досвід, можна стверджувати, що поняття «ключові компетентності» виступає у цьому контексті як «вузлове», позаяк компетентність має інтегрований характер, а саме: об'єднує професійні знання, інтелектуальні навички, вміння і способи діяльності.

Поняття «компетентність» (лат. *competens* – відповідний, здібний) означає обсяг повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі. Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості учителя, які дають йому можливість самостійно й ефективно реалізувати цілі педагогічного процесу.

Професійна компетентність учителя – це сукупність його особистісних властивостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких у педагогічній діяльності дає оптимальний результат.

Психологічна складова компетентності включає диференційно-психологічний компонент у галузі обізнаності з мотивів, здібностей, спрямованості школярів; рефлексію педагогічної діяльності або аутопсихологічний компонент.

Психолого-педагогічні та спеціальні знання є необхідною умовою професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Практичне розв'язання педагогічних завдань забезпечують уміння і навички, передумовою яких є теоретико-практичні й методичні знання.

Зміст теоретичної готовності вчителя виявляється в узагальненому умінні педагогічно мислити, що передбачає наявність у педагога аналітичних, прогностичних, проєктивних, а також рефлексивних умінь.

Педагогічні уміння – це сукупність послідовно розгорнутих дій, що ґрунтуються на теоретичних знаннях. Частина цих дій може бути автоматизованою (навички).

Аналітичні уміння передбачають уміння аналізувати педагогічні явища; осмислювати роль кожного елемента у структурі цілого і у взаємодії з іншими складовими.

Прогностичні уміння передбачають управління педагогічним процесом; чітку уяву свідомості вчителя, педагогічне прогнозування результатів педагогічного процесу; оволодіння прогностичними методами, висунення гіпотез тощо.

Проективні уміння забезпечують конкретизацію цілей навчання та виховання і поетапну їхню реалізацію.

Рефлексивні вміння передбачають здійснення педагогом контрольної діяльності, спрямованої на себе, на осмислення і аналіз власних дій.

Зміст практичної готовності вчителя виражається у зовнішніх уміннях, тобто в діях, за якими можна спостерігати. До них належать організаторські й комунікативні уміння.

Організаторські уміння передбачають залучення студентів до різних видів діяльності й організацію діяльності колективу, яка перетворює його із об'єкта в суб'єкт виховання.

Мобілізаційні уміння вчителя зумовлені привертанням уваги учнів і розвитком у них стійких інтересів до навчання, праці та інших видів діяльності.

Інформаційні уміння пов'язані з безпосереднім викладом навчальної інформації, з методами її отримання та обробки.

Розвивальні уміння передбачають визначення «зони найближчого розвитку» окремих учнів, класу загалом.

Орієнтаційні уміння спрямовані на формування морально-ціннісних установок вихованців і наукового світогляду; організацію спільної творчої діяльності, яка розвиває соціально-значущі властивості особистості.

Комунікативні уміння вчителя – це взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне умінь спілкування (вербального) та умінь і навичок педагогічної техніки.

Перцептивні уміння допомагають розуміти інших (учнів, учителів, батьків). Для цього необхідно вчити проникати в індивідуальну сутність іншої людини, визначити її ціннісні орієнтації, які виражаються в її ідеалах, потребах, інтересах.

Уміння педагогічного спілкування – це уміння розподіляти увагу і підтримувати її стійкість; обирати відповідно до класу й окремих учнів найдоцільніші способи поведінки звертань; аналізувати вчинки вихованців, визначати мотиви, якими вони керуються, їхню поведінку в різних ситуаціях.

Професійна компетентність учителя обумовлює його педагогічну майстерність.

Значущість педагогічної компетентності для педагогічної діяльності зумовлюється її функціями. Зокрема, це: педагогічне самовизначення; педагогічне самомотивування; педагогічне самонавчання та самовдосконалення; педагогічна самореалізація; педагогічна самопрофілактика та самореабілітація.

Врахування цих функцій у процесі формування педагогічної компетентності забезпечить успішне розв'язання мети й завдань професійної підготовки майбутніх фахівців.

Під терміном компетенція ми розуміємо сукупність взаємозалежних властивостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Компетентність визначаємо як володіння відповідними компетенціями.

Відповідно основними завданнями формування педагогічної компетентності майбутнього фахівця початкової освіти є такі:

- забезпечити оволодіння технологіями самоорганізації та самоактуалізації;
- створити умови для становлення професійної культури майбутнього спеціаліста;
- активізувати формування ключових компетенцій майбутнього вчителя початкової школи;
- формувати професійну мобільність студентів;
- організувати методичну, дидактичну підтримку студентів;
- формувати соціальну активність на основі особистісних рис та соціальних умінь особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що автори вивчають професійну компетентність. Так, Н. Кузьміна розглядає її як обізнаність і авторитетність педагога, властивість особистості, яка дає змогу продуктивно розв'язувати навчально-виховні завдання, розраховані на формування особистості іншої людини.

Отже, відправним моментом визначення поняття, на нашу думку, може стати інтегрований комплексний підхід, що має спиратися на теорії професійної компетентності, розроблені відомими науковцями В. Сластьоніним, Є. Шияновим та А. Марковою. Структура професійної компетентності педагога розкривається В. Сластьоніним і Є. Шияновим через педагогічні вміння, зокрема поняття «компетентність» визначає єдність теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності [2, 40 – 41]. Процесуально-особистісний підхід до компетентності, розроблений А. Марковою, спрямований не лише на результативність професійно-компетентної

праці вчителя, а й передбачає компетентність як співвідношення в реальній праці професійних знань і вмінь, професійної позиції та психологічних властивостей особистості [4, 113 – 126].

Узагальнено компетентність розглядається А. Марковою як індивідуальна характеристика ступеня відповідності праці до вимог професії. «Професійно компетентною є така праця вчителя, в якій на достатньо високому рівні здійснюються педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, реалізується особистість вчителя і досягаються результати навчання та виховання школярів» [4, 8].

Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості вчителя (вихователя), завдяки яким він самостійно та достатньо ефективно розв'язує педагогічні завдання, сформульовані ним або адміністрацією освітньої установи. Для цього необхідно знати педагогічну теорію, вміти та бути готовим застосовувати її на практиці. Отже, під «...педагогічною компетентністю учителя можна розуміти єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності» [9, 40].

Професійна компетентність педагога є чинником підвищення якості освіти та охоплює професійно-змістовний, технологічний і професійно-особистісний компоненти. Професійно-змістовний компонент передбачає наявність у педагога: знань з предмету, який він викладає, суміжних дисциплін, і тих, що виражають квінтесенцію спеціальності; теоретичних знань з основ наук, які вивчають особистість людини, що забезпечує усвідомленість у визначенні педагогом змісту його професійної діяльності з виховання, навчання та освіти учнів. Технологічний компонент передбачає професійні знання, апробовані в дії, тобто уміння. Забезпечують цей компонент інформаційно-інноваційні технології, які ґрунтуються на комплексному діагностико-дослідницькому осмисленні педагогічної ситуації і перспективному її прогнозуванні. Професійно-особистісний компонент охоплює особистісні та творчі здібності. Професійно-педагогічна культура – це складний динамічний процес поступового формування професійних знань, умінь і професійно значущих властивостей особистості. Складовою особистісних рис майбутнього вчителя початкових класів є творчі здібності. Під час вивчення навчальних дисциплін у студентів формуються професійні знання. Навчання у вищій школі моделює майбутню професійну діяльність студентів. Процес формування професійно-педагогічної культури продовжується у вияві гностичних умінь, які, розвиваючись, дають змогу студентам встановлювати внутрішні зв'язки та відношення між фактами, поняттями й іншими об'єктами дійсності. Під час виробничої практики студенти залучаються до педагогічної діяльності.

У науковій літературі розглядають різні варіанти класифікацій видів педагогічної компетентності, які виявляють її структурність, багатогранність, відображають зв'язок з різними галузями науки.

Сучасні дослідники визначають такі види компетентностей:

Педагогічна компетентність інтегрує різні види компетенцій, які розкривають загальні здатності педагога в різних аспектах педагогічного процесу. Йдеться про пізнавально-інтелектуальну, діагностичну, проєктувальну, організаторську, прогностичну, інформаційну, стимулювальну, оцінно-контрольну, аналітичну, психологічну, соціальну, громадянську, комунікативну, рефлексивну, творчу, методичну, дослідницьку компетенцію тощо.

Пізнавально-інтелектуальна компетенція – сукупність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду, особистісних властивостей учителя, що дають змогу здійснювати пошукову, евристичну діяльність, самостійно здобувати нові знання, аналізувати діяльність учасників навчально-виховного процесу, приймати рішення.

Діагностична компетенція – це вміння вчителя вивчати здібності фізичного, психічного, розумового розвитку, рівні морального, естетичного виховання, умови сімейного життя і виховання дітей.

Прогностична компетенція – вміння вчителя визначити напрям своєї діяльності, її конкретні цілі і завдання на кожному етапі виховної роботи, і передбачати кінцевий результат.

Організаторська компетенція – це вміння вчителя залучати учнів до певної роботи і співробітництво з ними в досягненні поставленої мети.

Інформаційна компетенція. Учителю виступає головним джерелом наукової, світоглядної і морально-естетичної інформації. Для нього важливою є широта кругозору, ерудиція, глибоке знання предмету викладання, методика викладання, володіння практичним аспектом знань, що позитивно позначається на формуванні у школярів умінь і навичок.

Стимулювальна компетенція передбачає глибокі знання предмету, ерудицію, моральну культуру, гуманне ставлення до учнів, любов і повагу, теплоту і турботу, щирість у ставленні до учнів.

Оцінно-контрольна компетенція – це вміння вчителя здійснювати зворотний зв'язок у своїй роботі. Під час оцінювання і контролю він може побачити не тільки досягнення у своїй роботі і роботі учнів, а й причини недоопрацювань, зривів, невдач. Отримана інформація дасть змогу провести корекцію у діяльності з навчання і виховання, а також використовувати нові ефективні засоби і методи.

Аналітична компетенція – це вміння вчителя аналізувати завершену справу: яка її ефективність, чому вона нижча від поставленої мети і т. д.

Психологічна компетенція охоплює вміння вчителя адекватно оцінити власні здібності, можливості, рівень прагнень, психологічні особливості; вибрати найефективніший варіант поведінки в тій чи іншій ситуації; регулювати власні емоційні стани, долати критичні педагогічні ситуації тощо.

Соціальна компетенція – це здатність педагога адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі повноти знань про неї, які дають змогу зрозуміти основну закономірність соціальної ситуації, вміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації й упевнено будувати свою поведінку для досягнення балансу між своїми потребами, очікуванням, смыслом життя і вимогами соціальної дійсності, вміння задовольняти бажання, спираючись на норми.

Громадянська компетенція – це розвиток у майбутніх спеціалістів здатностей бути громадянином, який володіє демократичною, громадянською культурою, усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовий до компетентної участі у громадському житті.

Комунікативна компетенція – це вміння педагога будувати ефективні комунікативні дії в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії, це знання фахівцем закономірностей різних форм спілкування і правил поведінки в різних ситуаціях, вміння сформулювати тактичний план і реалізувати його на основі соціальних навичок.

Рефлексивна компетенція – професійна властивість особистості, яка дає можливість найефективніше й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності й результативності.

Компетенція творчості – це здатність педагога продуктивно організувати розв'язання педагогічних проблем неординарними способами, діяти у тій чи іншій сфері відповідно до його інтелектуальної, аутопсихологічної, комунікативної, психологічної компетентностей.

Методична компетенція – це оволодіння знаннями методологічних і теоретичних основ методики навчання різних предметів, концептуальних основ структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо), вміння застосувати знання в педагогічній і громадській діяльності, виконувати основні професійно-методичні функції.

Дослідницька компетенція передбачає оволодіння науковим мисленням, вмінням спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези для розв'язання спірних питань, виконувати дослідницьку роботу, аналізувати наукову літературу.

За аналізом праць науковців можна визначити такі ключові компоненти професійної компетентності.

1. *Інформаційна компетентність*, яка передбачає володіння інформаційними технологіями, вміння опрацювати різні види інформації.

2. *Комунікативна компетентність* – це вміння вступати в комунікацію (спілкування), бути зрозумілим, спілкування без обмежень. Ці вміння допомагають зрозуміти інших (учнів, учителів, батьків).

3. *Продуктивна компетентність* – це вміння працювати, отримувати результат, ухвалювати рішення та відповідати за них. Більшість науковців серед ключових компетенцій учителя на перше місце ставлять саме продуктивну компетентність.

4. *Автономізація на компетентність* – це здатність до саморозвитку, творчості, самовизначення, самоосвіти; конкурентоспроможність. Адже вчитель передовсім вчиться сам, це вічний учень.

5. *Моральна компетентність* – це готовність, спроможність і потреба жити за традиційними моральними нормами.

6. *Психологічна компетентність* – це здатність використовувати психологічні засоби навчання в організації взаємодії в освітній діяльності.

7. *Предметна компетентність*, до змісту якої входить володіння певними засобами навчання у сфері навчального процесу (спеціальність).

8. *Соціальна компетентність* – це вміння жити та працювати з оточенням.

9. *Математична компетентність* – це вміння працювати з числом, числовою інформацією.

10. *Особисті властивості вчителя* (це також одна з найголовніших складових професійної компетентності) – доброзичливість, чуйність, урівноваженість, витонченість, толерантність, рефлексія, людяність.

Ефективність процесу формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у системі ступеневої підготовки залежатиме від повноти реалізації усіх його складових. Конкретними шляхами можуть бути:

– включення проблематики професійно-педагогічної компетентності до дослідницьких програм та навчальних планів підготовки спеціалістів на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях; проведення науково-теоретичних конференцій та семінарів, практично-методичних нарад з актуальних проблем формування педагогічної компетентності;

– коригування та узгодження змісту освіти, навчальних планів та програм з метою орієнтації на основні компоненти професійно-педагогічної компетентності, розробка та запровадження нових курсів, що сприятимуть формуванню професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів початкової ланки освіти;

- науково-методичне забезпечення підготовки педагогів, соціальних працівників, психологів вищих навчальних закладів з урахуванням основних видів компетенцій майбутніх спеціалістів;
- розробка й запровадження нових методик навчання та виховання з метою формування конкурентноздатного працівника освітньої галузі;
- вивчення світового педагогічного досвіду, адаптація кращих прикладів формування педагогічної компетентності;
- налагодження контактів з міжнародними організаціями, проведення спільних міжнародних заходів та проектів з проблем формування професійно-педагогічної компетентності.

Проведене дослідження показало роль і значення запровадження результатів у практику сучасної вищої школи, але не вичерпує змісту проблеми, що вивчається. Надалі ця робота вимагає розробки конкретних ситуацій, які мають особистісний характер у розвитку професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Література

1. Гриньова Д. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / Д. М. Гриньов. – Х., 1998. – 300 с.
2. Карпова Л. Г. Сутність професійної підготовки викладача / Л. Г. Карпова // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Х. : ОВС, 2002. – 164 с.
3. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів освіти / В. І. Лозова // Педагогічна підготовка вищих навчальних закладів : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Х. : ОВС, 2002. – 164 с.
4. Маркова А. К. Психологія професіоналізму / А. К. Маркова. – М. : 1996. – 308 с.
5. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун / Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К., 2004. – С. 36 – 25.
6. Равен Дж. Педагогическое тестирование проблемы, заблуждения, перспективы / пер. с англ. / Дж. Равен. – М., 2001. – 142 с.
7. Сластенин В. А. Формирование личности советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластенин. – М. : Просвещение, 1976. – 160 с.
8. Сластенин В. А., Чижакова Г. И. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Сластенин, Г. И. Чижакова. – М. : Академия, 2003. – 192 с.
9. Хоруза Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів : Теорія і практика /Л. Л. Хоруза. – К. : Преса України, 2003. – 320 с.
10. Чернышев А. С. Практикум по решению конфликтных педагогических ситуаций / А. С. Чернышев. – М. : Педагогическое общество России. – 1999. – 186 с.